

Slaveskipet «Fredensborg»

SVEIN MOLAUG

Den viktigste marinarkeologiske oppgaven i 1975 var å undersøke hva som måtte være igjen av slaveskipet «Fredensborg» som forliste i 1768 ved Gitmertangen på Tromøya. Som nevnt i forrige årsberetning hadde Hartvig Dannevig funnet forlisberetningen under arkivstudier, og etter flere års leting fant dykkerne Leif Svalesen, Tore Svalesen og Odd Keilon Osmundsen rester av vraket 1974. Det var ingen tvil om at det var vraket av «Fredensborg» de hadde funnet, for det ble tatt opp 21 elefanttenner, og fartøyet hadde inne en last av slike da det forliste.

Leif Svalesen har lagt ned et betydelig arbeide i å klarlegge begivenhetene omkring forliset og hva som hadde foregått før skipet endelig støtte mot Svartskjær ved Tromøya.

Kai Larsen har i Vikingen for 1926 en detaljert beskrivelse av hvorledes «Fredensborg» ble utrustet og hva som hendte på ferden, og nedenstående bygger dels på Larsens og dels på Svalesens undersøkelser.

Vi hører at «Fredensborg» lå på redan i København i juni 1767. Kaptein ombord var Espen Kjøning. Det var tatt inn last som bestod av jern, våpen, krutt, glassperler, vin og kulørte tøyer. Mannskapet var blandet, det var dansker, nordmenn, tyskere og andre ombord. De hadde god erfaring når det gjaldt å sørge for «slavernes conservation og bevaring». Det var dessuten mønstret på to leger, men noen prest var ikke med. Den 12. juni var direksjonen ombord og inntok en bedre middag. 125 skudd ble avfyrt for å understreke høytidsstunden. 12 dager deretter var skipet under seil. Den 3. august var skuten i den engelske kanal. De hadde hatt dårlig vær, og hadde endog måtte ta nød-

havn i Arendal. Lite ante mannskapet dengang at de også skulle komme til Arendal på tilbaketuren, men da under langt mer dramatiske omstendigheter.

Man får interessante glimt av livet ombord. Det var satt ut en øltønne som folkene kunne «tage sig en Taar» fra. Det hang en kanne ved siden som de kunne drikke av, men det var forbudt å tappe ølet på flasker eller i spann. Nå var det ombord en kvartermester som var i familie med en av direktørene. Han tillot seg derfor adskillig som de andre sjøfolkene ikke turde, og det ergret dem. En gang fylgte han øl på flasker og tok dem med seg dit folkene satt og spiste av et grøtfat. Da brast det for en av besetningen, og han ropte opp: «Sej, han! Kommer han med Buteljer! Kan han ikke som vi andre drikke af Kanden, han, den tyske Dreng.» Det ble munnhuggeri, og kvartermesteren tok om halsen av en tom flaske og slo motparten i pannen mens han ropte: «Was sagst Du, norske Gaudieb». Pannen holdt, men flasken knustes, og det kom glassbiter i seilmakerens grøt. Ole Nicolaysen bandt en klut om sin blødende panne og laget en skriftlig innberetning til kapteinen. Det endte med at kvartermesteren fikk 50 slag med tampen i kahytten og Nicolaysen 42 slag bundet til «Stangen».

Den 28. august døde en av mannskapet. Han ble sydd inn i seilduk, og det ble holdt auksjon over eiendelene hans. Vi hører at han hadde kniv, skjede, stripet undertrøye, blå kawai, hvite underbukser, blått lommestørkle, hvite tøfler, blå skjorte, kjøppute, tegnebok, støvler, sko og uldne vanter.

Den 1. oktober ankret fregatten opp utenfor Fort Christiansborg i Guinea. Kaptein Kiønig og hans passasjerer ble fraktet i land med kano til mottakelse hos guvernøren. Det øvrige mannskap kom også i land og moret seg med å se på negerdans og annet. Det var tydeligvis løsslupne fornøyelser, særlig under handelsekspedisjoner med «Fredensborgs» storbåt. Matros Bollewald karakteriserte stedet de kom til som et paradis. Der var mat, brennevin og kvinnfolk hele dagen og ingen kaptein og prest.

Oppholdet i Christiansborg var ikke ufarlig. 7 av mannskapet døde. Den 15. desember døde kapteinen, og styrmann Johan Frantzen Faerentz overtok som kaptein.

I april 1768 kom de første ladningene ombord. Det var 1642½ pund elfenben og 87½ lodd gull. Av livsfornødenheter kom bl.a. 1 kiste Millie (hirse) til slavene, palmeolje, bønner, 43 høns, 4 gjeter og dessuten 1 ku og kjøtt. Senere kom slavene, tilsammen 265. Av disse var 75 kvinner, 22 gutter og 9 unge piker. Slavene ble stuert under dekk og bevoktet. Så stakk «Fredensborg» til sjøs. Den 27. april fortelles det at «Quindeslaverne gjorde seg fornøyet på skandsen med deres negerdans og til mannskapets udelte glede». Mannsslavene ble holdt

under strengere oppsyn, men de fikk sin daglige luftetur på dekket for sin helbreds skyld.

Forholdene i rummet var elendige. Det ble røket med tjære og bek mellom dekkene. Slavene fikk sine bestemte rasjoner gryn og bønner, og annenhver dag skiftevis tobakk og brennevin. Om søndagen fikk de flesk og midt i uken hestebønner eller malleget. En gang om uken måtte slavene gni seg inn med palmeolje, og det ble ført nøye tilsyn med at dette ble gjort ordentlig.

Det hører med til historien at slavene ville gjøre mytteri, men en av negerpikene røpet planene for sin hvite venn, og anførerne ble straffet.

Til tross for at man søkte å holde slavene friske og i god form, de var jo last som skulle bringes frem uskadd, var det daglig dødsfall blant dem, 24 i alt.

Omsider kom «Fredensborg» til den danske øy St. Croix ved Christianssted i Vestindia 10. juli. Slavene ble ført i land og solgt på auksjon.

2. august begynte innlastingen for hjemturen. Det ble tatt ombord sukkerfat, mahogny, campechetre, som ble stuert nederst i rummet. Deretter kom 1013 pakker Puerto Rico tobakk og privat stykkgoods.

Den 15. september begynte fregatten den siste del av trekanttruten. Den 11. november kom «Fredensborg» til Sandefjord, stormslett etter en hard reise. 16 dager deretter fortsatte seilasen. Torsdag 1. desember besluttet man å søke nødhavn i Norge. Vinden var sydøstlig, og sjøgangen var grov. Ved middags-tider øket vinden og dreiet østlig.

Klokken 12.30 samme dag er Norge igjen i sikte forut. Det ble avfyrt 3 skudd og kl. 14.30 entret los Svend Jensen fra Sandøya ombord. De lå nå utenfor Målen. I sjøforklaringen står: «Paa lodsens ordre dreiet vi at og seilte langs landet inntil vi så oss omtrent utenfor Narestø. Vi ble var et skjær i le og jeg ba lodsens ta seg i akt, men han svarte at han nok skulle passe skibet. Efter å ha passert skjæret falt fregatten av og støtte like efter på en klippe nær Tromøen, hvorpå skibet dreiet med babord side til landet, støtte hardt og ble stående fast. Klokken var da 4 på eftermiddagen.» Losen forklarte seg noe anderledes enn kapteinen, som er sitert ovenfor. Det var nesten mørkt da skipet støtte. Baugen var splintret, og ved støtet falt stenger og stående gods ned. Skipssidene hadde fått sprekker. Et par mann kom seg i land og fikk stukket liner fra skipet. Alle ble reddet.

Dagen etter, den 2. desember, var kapteinen med følge ute på strandingsstedet. Nå hadde fregatten krenget over til styrbord. Det ble berget i land en del av det som var ombord, bl.a. gullet, 148 mahognyplanker og nesten alt champechetre, 17 elefanttenner og en del sukker og romfat.

Den 20. januar kom hardt pålandsvær, og «Fredensborg» ble brukket i



Langs bergveggen lå vraket av «Fredensborg». Dykker kommer opp med elefanttann.

The wreck of the "Fredensborg" lay alongside the rock face. A diver brings a tusk to the surface.

stykker. Man søkte å berge det man kunne. Noe drev langs kysten helt ned til Tromlingsund. Losen ble først satt fast, men han ble senere frikjent.

Bukten «Fredensborg» drev inn i er ganske grunn, bare 5-6 m dyp. Den er oversådd med stein av vekslende størrelse. Under hardt pålandsvær vil det bryte her, og steinene på bunnen vil bevege seg. Da fartøyet brakk i stykker, drev noe av fartøyet bort med strømmen, men en del sank til bunns, bl.a. noe av lasten. I den tiden som er gått siden forliset, er det meste av det som sank knust av brenningen, og eksponert treverk ble spist av pelemarken. Merkelig nok har elefanttennene og flodhesttennene klart seg bra. De har arbeidet seg ned i sanden mellom steinene, og der ble de funnet temmelig hele.

Den oppgaven som forelå var å få en oversikt over hva som var igjen fra forliset. Dykkergruppen i Arendal med brødrene Svalesen og Osmundsen i spissen gjorde et meget grundig forarbeide med skisser, fotografering og filming.

En bevilgning fra Det Kgl. Miljøverndepartement gjorde det mulig å forberede og gjennomføre en utgravning. Det første som måtte gjøres var å tegne et brukbart kart i så stor målestokk at alle funn kunne plottes inn. Mellom 23. og 25. mai drog Svein Molaug, Bjørn Amundsen, Morten Cappelen, Terje Johansen, Frode Clausen, Trond Johansen og Tom Nordahl ned til funnstedet. Området ble tegnet opp, og dykkerne skar av tang og gjorde bunnen oversiktlig.

Etter at dette forberedende arbeide var unnagjort, kunne hovedekspedisjonen starte mandag 2. juni 1975. Skipper Harald Møgster møtte som så mange ganger før med M/S «Abelona», og innlastingen av utstyr gikk greit ved hjelp av dykkerne. Deltakerne var:

Fra Norsk Sjøfartsmuseum Svein Molaug, Trygve Skaug, Bjarne Ims Henriksen, Rita Kvaal og Anne Skaug. Øvrige deltakere var: Kjell Bjørge, Gjøvik, Signe Klepp, Hornnes, Aage Nord, Oslo, Jon Dalsegg, Konnerud, Georg Furu-knap, Oslo, Roy Høgåsen, Oslo, Arne Pettersen, Porsgrunn, Erik Sletholt, Porsgrunn, Torbjørn Sørensen, Skien, John Strøm, Oslo, Arne Nyquist, Larvik, Bjørn Storm Halvorsen, Larvik, Vidar Ingebretsen, Stavern, Ole Andreas Hopstock, Arendal, Nils Rolan, Arendal og finnerne Leif og Tore Svalesen, Odd Keilon Osmundsen, alle tre Arendal. Alle ble innkvartert i Breidablikk Pensjonat. Det var en ulempe at dette lå vel 1 mil fra gravningsstedet, men flere av dykkerne hadde bil med, og transporten til og fra gikk greit.

Det første man gjorde var å sette ut koordinatsystem med 2×2 meters ruter.

Man hadde hatt observasjonssøk over hele bukten. Dette går for seg på den måten at dykkerne svømmer på linje og holder i en line slik at avstanden mellom dem er konstant. Det er en slags manngard som svømmer over bunnen. Da man ikke observerte sammenhengende konstruksjoner, var det unødvendig med 3-punktsmålinger. «Abelona» ankret opp over funnstedet, og slamsugin-gen begynte. All steinen på bunnen bød på vanskeligheter, og meget av arbeidstiden ble brukt til å bære bort steiner. Som ventet var keramikk, glass og sprø gjenstander knust, men de bitene som ble funnet, ga et godt inntrykk av hva som hadde vært ombord. Hovedmengden av gjenstandene var tenner.

Det var tidligere tatt opp 25 elefanttenner og 8 flodhesttenner. Under utgravningen ble det ytterligere tatt opp 14 elefanttenner og 34 biter av slike, dessuten 2 biter av flodhesttenner. Totalt 39 elefanttenner og 8 flodhesttenner.

Svalesen oppgir at et av dokumentene opplyser at «Fredensborg» tok ombord 43 elefanttenner og 42 «crevetter».

Karl Meyers vareleksikon (Kbh. 1952) opplyser at creveller eller criveller er betegnelsen på små tenner som veier 6-7 kilo eller mindre. De store elefant-tennene kan bli opp til 2 eller 2,5 m lange og veie 30-50 kg hver.

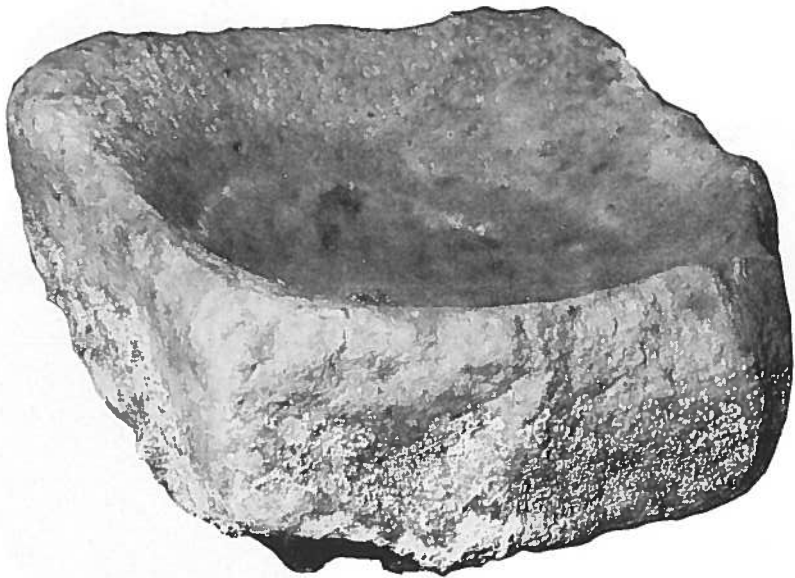
De største tennene som ble tatt opp ved Gitmertangen er 174 cm lange. Av de 42 crevellene er det tatt opp 34, når vi regner flodhesttennene med. Det savnes altså 8. Regner vi gjennomsnittlig vekt av crevellene til 3 kg, skulle den samlede vekt av de 43 store tennene bli ca. 700 kg. Det gir en gjennomsnittsvekt på ca. 16 kg. Det har derfor vært forholdsvis små elefanttenner som utgjorde lasten ombord i «Fredensborg». De 14 tennene som ble berget i land umiddelbart etter forliset må ha vært av den store typen. Det skulle være interessant å vite hvor det ble av dem? Hvis de ikke førtes til Danmark, kan de kanskje ha vært brukt av håndverkere her i landet.

Elfenben ble brukt til intarsiamøbler, syskrinstilbehør og meget annet. Det er litt merkelig at norske kunstnere som Magnus Berg, Jacob Jensen Normand og Garnås skar i elfenben. Var dette en ringvirkning av slavehandelen?

Cubamahogny og campechetre var en del av lasten. Mens eik og nøttetre var 1600-tallets foretrukne materialer til møbler, ble mahogny dominerende ut i 1700-tallet. En av grunnene til dette var at frosten under de strenge vintrene i begynnelsen av århundredet knekket valnøttrærne i Nord-Europa, og nøttetre ble mangelvare. Tidssmaken krevet elegante møbler i rokokkoens spinkle former, og mahogny var meget velegnet. Det er derfor ikke så merkelig at «Fredensborg» tok inn mahogny fra Cuba og Campeche innerst i Mexicogulven. De stokkene som er tatt opp var ikke store. Lengden varierer noe rundt 1 meter, og bredden er omkring 20 cm og mindre. Det synes å være materialer som snekkerne kunne bruke til stolben og lignende.

Campechetre kalles hos oss gjerne fargetre. Andre betegnelser er blåtre eller blodtre. Treet hører til erteblomstfamilien. Hovedutbredelsesområdet er i og omkring Mexicogulven. Campeche ligger på Yucatán. I Johannes Bärners bok «Die Nutzhölzer der Welt» står at campechetreet brukes i møbelindustrien og til parkettstav, men det mest karakteristiske ved treslaget er fargestoffet. Legges et trestykke i rent vann eller alkohol, blir vannet eller alkoholen gullgult. Er det kalk i vannet, blir vannet først fiolett og senere karmosinrødt. Fargestoffet som avgis kalles haematoxylin, og det kan ved oksydering gå over til haematëin. Treet selges vanligvis i meterlange stokker som kan veie opp til 200 kg. Det campechetreet som var på «Fredensborg» var småvokst, bare ca. 20 kg og lengden 100 cm og ned til 50 cm. Både tennene og trestokkene antyder at innkjøpene var relativt rimelige, og man valgte ikke beste kvalitet.

Det fremgår ikke av de dokumentene Museet har at det var fargetre i lasten, men det har det vært. Det er i alle fall tatt opp et par stokker. Det merkelige er at fargestoffet ikke er vasket ut. En flis lagt i vann gir en sterk rød farge, som biter seg så fast i hendene at den er vanskelig å få av.



Morter for knusing av mat.

Mortar for pulverizing food.

Av den egentlige lasten, negerslavene, er det ikke mange spor. Noen stumper jernkjetting med løkker $1,4 \times 1,6$ cm og tykkelse 0,3 cm, kan skrive seg fra hva som helst og behøver nødvendigvis ikke ha noe med lenker å gjøre.

En eneste ting har med afrikanske kulturer å gjøre, det er en blokk sandstein $40 \times 25 \times 23$ cm. Den ligner de steinene som fremdeles brukes mange steder til å mase sunt røtter eller male korn med. Det er grypt ut en forsenkning i steinblokken, og man må tenke seg at det har ligget en rund stein oppi den. Med den har de behandlet det de skulle spise. Ettersom en slik stein ikke har noe å gjøre ombord i et 1700-talls europeisk fartøy, er der bare to muligheter. Enten er den tatt med som souvenir, men det skulle være mulig å finne penere, morsommere og fremfor alt lettere souvenirer. Den andre muligheten er at negrene selv brukte steinen ombord og altså delvis laget sin egen mat.

Alt det øvrige man fant på bunnen er av europeisk eller kinesisk opprinnelse. Skipsutstyr var det så å si intet igjen av. Det var nok en del knuste biter av huden, og en del vanlige skipsnagler av tre.

Det merkeligste var 4 vektlodd. Vektlodd er vanlige funn på vraksteder, det er ikke det som interesserer. Dagsrasjonene ble veiet opp. Det påfallende var



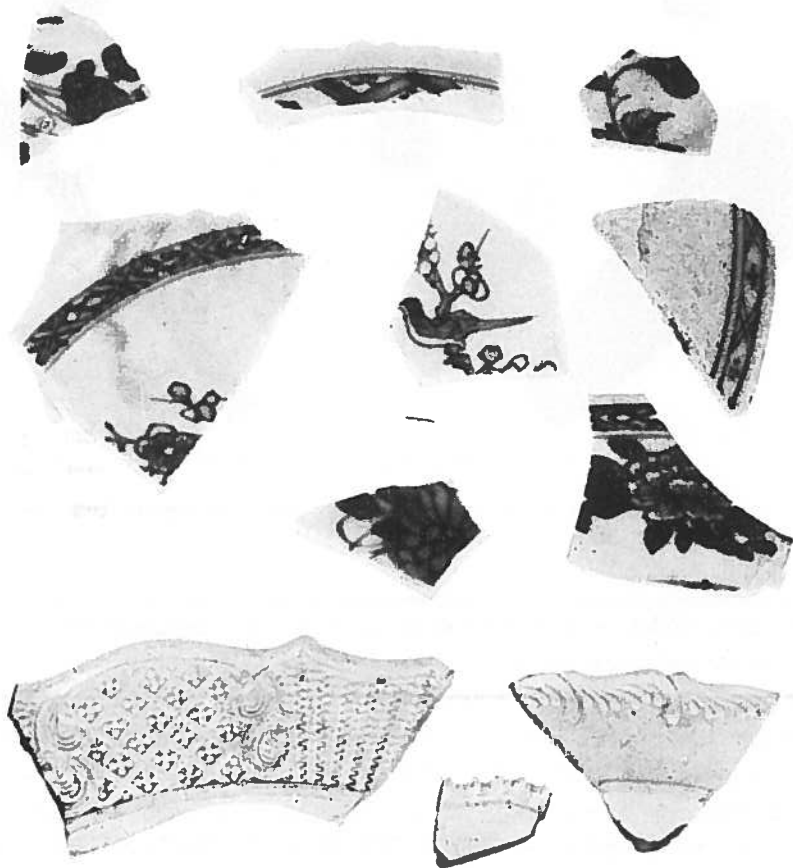
Vektlodd.

Metal weights.

at de to største loddene var sylindrerformede og av bly, muligens med et lag innlignende legering utenpå. Det ene har en bøylehank av kobberlegering og har monogrammet C 5 under krone i relieff, altså Christian den femtes monogram. Dermed skulle man tro at dette var et justert vektlodd. Men når det er av bly som både slites lett og lett kan skaves av, så har det sikkert vært brukt nternt ombord, kanskje til utlonsing av slavematen. Loddet har H 16,3, diam. 10,3 cm og veier $7\frac{1}{2}$ kg. Det andre loddet har en ørehank av kobber med et lite ull i. Det ligner de lodd man bruker til bismervekter. Det har H 14,5, diam. 10,05 cm og veier $5\frac{3}{4}$ kg. De to mindre loddene er mer av vanlig type, sylindrerformede med bøylehank. Det ene har H 10, diam. 6,1 cm, det andre H 8,15, diam. 5,05 cm, og de veier henholdsvis 2,2 og 1 kg.

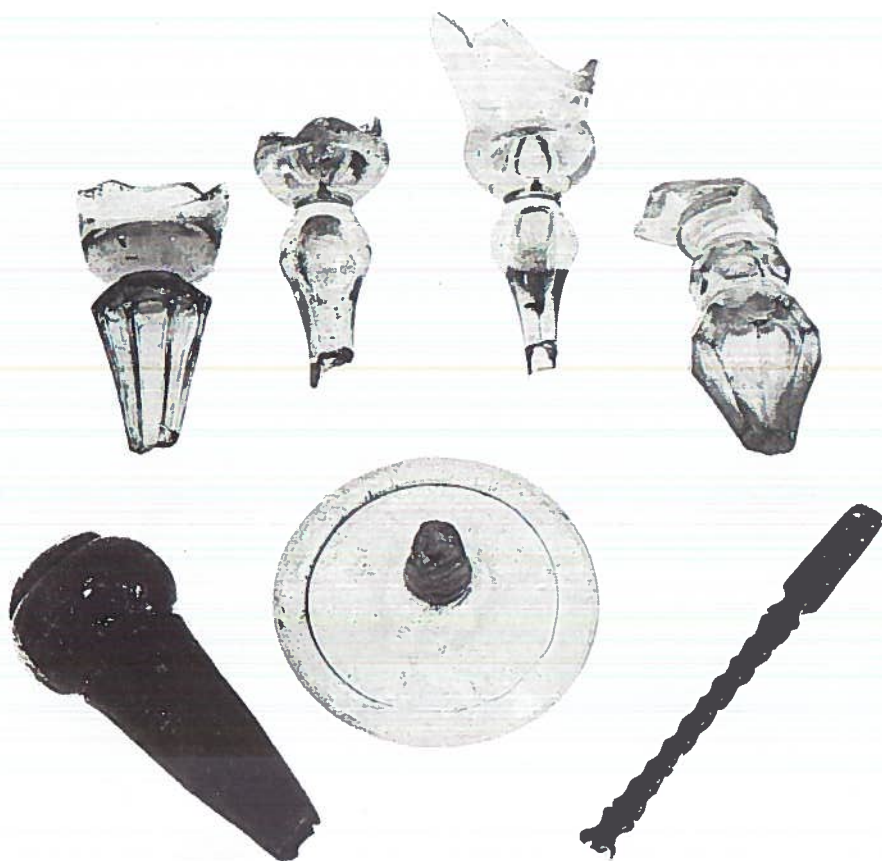
Et dreiet trestykke konisk mot ene enden og kuleformet i den andre og med gjennomgående hull er muligens en ture til tapping av vin, (L 9,2, diam. 4 cm. Hullets diam. 4 cm), og en vingeformet liten tresak av L 4,7, B 3,8 cm med en vingeformet plate som avslutning på et lite sylindrisk tapp diam. 1,6 cm ligner på en flakongkork, men det er tryggest ikke å gjette hva det kan ha vært.

To små gjenstander av bein er artige. Den ene er defekt L 4,25, B 1,3, T 0,7 cm med tre koniske hull. Den kan være en del av en liten børste, kanskje en tannbørste? Den andre kan neppe være annet enn en tannbørste med pent spiralsnodd håndtak. Dessverre kom den i air-liften, og den ble ikke observert på bunnen. Men det er ingen grunn til å tro at den skulle være kommet ut til Gitmertangen etter forliset. Typemessig kan den være fra tiden omkring forliset, og den er i alle tilfeller fra før den tid folk drog dit for å feriere. Fiskere drog neppe ut med tannbørste, så vi må gå ut fra at tannbørster var i bruk ombord 1768.



Biter av porselen og Staffordshire-steintøy.

Fragments of porcelain and Staffordshire crockery.



Rester av drikkeglass, en ture og en tannbørste (?).

Fragments of drinking glasses, a spigot and a toothbrush (?).

Det spisse bladet av en teskje i et grålig metall som muligens har vært sølv er det eneste spiseredskapet som er funnet, hvis ikke noen av de to nokså forvitrede treskaftene har hørt til knivblad.

Det som preget dette funnstedet bortsett fra tennene var keramikken. Det ble tatt opp ca. 250 småbiter. Alt var knust av brenning og de løse steinene på bunnen. Allikevel får man et ganske bra inntrykk av hva som var ombord.

Det har vært et servise av engelsk flint laget i Staffordshire. Det var helt hvitt uten farger slik som tidsstilen krevet det. Der var både dype og flate tallerkener. På fanen, som hadde brukket profil, var et presset mønster i relieff. Motivene var et slags kurvfletningsmønster flankert på hver side av

en ranke med to volutter. Mellomrummene er fylt ut med rombemønster, og feltvis er i hver rombe enten en 6-taggstjerne eller 5 små kuler i korsmønster.

Et par biter av tallerkener fra samme fabrikk, men med fjærmønster i relieff langs den buklede faneprofilen, kan tyde på at serviset har vært supplert. Til serviset har hørt noen boller med flettverkmønster på yttersiden.

Bruddstykker av fajanse med ornamentikk i blå dekor er muligens kinesisk. Det dreier seg om noen dype tallerkener. Et bruddstykke av en skål har i mange litt stiv blomsterdekor i hollandsk type.

Det har vært adskillig kinesisk porselen ombord, små kopper, tallerkener, skåler o.a. På hvit bunn med lett blåtone er blå dekor med krysantemer, fugler, båndmønster osv. Det ble også funnet rester av en stor punsjebolle med høy fotring.

Det ble festet adskillig ombord i «Fredensborg», og utstyret var sikkert i orden hva glass etc. angår. Flasker med sylindrisk eller firkantet korpus var det mange rester av. Noen syntes å stamme fra flaskefor med den karakteristiske korte halsen og høye skuldrer.

Det var ikke overraskende å finne rester av drikkeglass. Det burde egentlig vært funnet flere enn de 4 stettene og den ene foten som ble tatt opp. 2 av glassene er av samme type med boble i bunnen av glasset og med diamantskåret dekor. De to andre har vært noe større og har hatt fasettert sett.

Der var ingen rester av kokekar i lertøy, og det kunne man heller ikke vente å finne, fordi kobberkar i byssa på denne tid hadde fortrenget de gamle grytene.

Det er rester av krukker og fat laget i lertøy, men det har ikke vært i store mengder.

De har hatt sans for representasjon ombord. Et porselenshåndtak til stokk eller parasoll har eieren vært stolt av. Det har hatt naturalistisk blomsterdekor, strøblomster i mange farger bl.a. nelliker og konvaller.

Det gjenstår bare å nevne at det ble funnet en blykule, diam 4,7 cm, vekt 1 pund, og en muskettkule, diam. 1,5 cm.

Fartøyet har vært kraftig begrodd. Det kan vi se av de mange store svane-halsene som lå på bunnen. Svane-halsene var en plage for fartøyer som seilte på ekvatorialegnene, og de må ha redusert farten betydelig. «Fredensborg»-funnet gir oss et gløtt inn i en tid der menneskene tenkte noe anderledes enn i dag. Vi er ikke stolte av vår innsats i slavehandelen, men samtidig skal vi heller ikke glemme at mens «Fredensborg» seilte med sorte slaver, gikk der nordmenn som slaver i Afrika.

SUMMARY

The excavation of the slave ship Fredensborg.

During summer 1975, the Norwegian Maritime Museum made a maritime archaeological investigation of the remnants from the slave ship *Fredensborg*, which was wrecked off Gitmertangen near Arendal in 1768. The wreck was found in 1974, and caused considerable publicity as a large part of the ship's cargo of ivory tusks and hippopotami teeth was intact. The *Fredensborg* was employed in the so-called «triangle trade» Denmark — West Africa — West Indies — Denmark, and the ship met her ultimate fate on the last leg of one of these voyages.

Due to its exposed site, almost everything of the ship itself had disappeared. The teeth, however, had been covered by sand and silt, and were thus fairly well preserved.

A total of 39 tusks and 8 hippopotami teeth have been brought up. Among other objects found, were counterweights, a toothbrush(?), fragments of ceramics and a mortar of sandstone.